

ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԱՆԱԳՑԻՆ ՁԱԼԱԼԻՆԵՐԻ ՇԱՐԺՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

XVII դարասկզբին հայ պատմագրության զարթոնքի առաջնելը դարձավ Դարանաղի գավառի Կամախ քաղաքում 1576թ. ծնված ականավոր եկեղեցական գործիչ, Գրիգոր վարդապետ Կամախեցին, կամ Դարանաղցին՝ «Բուք» մականվամբ:¹

Հայ պատմագիրներից թերևս ոչ մեկը այնքան թափառական կյանք չի վարել ու փորձությունների ենթարկվել, ինչպես Դարանաղցին: 1621թ. գրած հիշատակարաններից մեկում կարդում ենք. «Եւ դարձեալ փախստեալ գոլով ի յահէ նեղչաց եկաք յԸստամբօլս՝ թէ դարձեալ երթանք յԵրուսաղէմ և արգել զմեզ սատանայ, զի բազում անցք անցին ընդ մեզ, որ ոչ զիր կու տանի եւ ոչ լեզուաւ ճառել որ կարէ: Դարձեալ աստուածային այցելութեամբն եւ խնամօք ողորմութեամբ նորին զերծաք ի յանգերծանելի վտանգիցն եւ զնացաք յԵրուսաղէմ, երեք տարի շրջեցաք աստ և անդր եւ ոչ գտաք ուրեք հանգիստ, եւ դարձեալ եկաք, այլ աստէն եւ ոչ ունիմք դադարումն...»:²

Գր. Դարանաղցու «Ժամանակագրութիւնը» բաղկացած է երեք մասից: Պատմագիրն իր օգտագործած աղբյուրների մասին ընդհանրապես չի խոսում, պատճառաբանելով դրանց անունների հայտնի չլինելը, թեև պատմագրությանը հայտնի է, որ նա բավականաչափ օգտվել է Թովմա Մեծոփեցուց:³

Աշխատության մեջ հեղինակը նաև մի քանի անգամ նշում է, որ այն, ինչի մասին ինքը գրել է, ականատեսի վկայություն է: Ինչ խոսք, նման մոտեցումը բարձրացնում է պատմական երկի աղբյուրագիտական արժեքը:

Գր. Դարանաղցու հիմնական նպատակն է եղել ներկայացնել XVI դարի վերջերին Թուրքիայի՝ հիմնականում արևելյան նահանգների, այդ թվում նաև հարավարևմտյան Հայաստանի տարածքում ջալալիների շարժման, նրանց ասպատակությունների հետևանքով դեպի արևմուտք հայերի զանգվածային արտագաղթի, ինչպես նաև ժողովրդի անկայուն վիճակի ու կրած անասելի տառապանքների պատմությունը:

1639թ. Պարսկաստանի և Թուրքիայի միջև հաստատված խաղաղությունը նվազ նպաստավոր եղավ վերջինիս և մասնավորապես Արևմտյան Հայաստանի համար, որի տնտեսական կյանքի հիմքերը խախտվել էին ոչ միայն տևական պատերազմների, այլև ջալալիների՝ 1595-1628թթ. ընթացքում պարբերաբար կրկնված ու ծավալված ասպտամբությունների պատճառով:

Ջալալիներ կամ Ջեյալիներ անունն առաջացել է 1519թ. Թոխաթի (Եվդոկիա) ասպտամբության ղեկավարի՝ ոմն Ջեյալի անունից:⁴ Շարժման հիմնական զանգվածը գյուղացիներն էին, ինչպես նաև մանր ֆեոդալները:⁵ Ջալալիների շարժումը բաժանվում է երեք շրջանի: Առաջինը 1598-1608 թվականներն են, երբ շարժիչ ուժը համարվում էին մանր ֆեոդալները, որոնք պայքարում էին իրենց ավատական տիրույթների և իրավունքների վերականգնման համար: Շարժումն ընդգրկում էր Փոքր Ասիան և Արևմտյան Հայաստանը: Երկրորդը 1608-1610 թվականներն են, երբ Օսմանյան լծի դեմ ասպտամբել էին մի շարք նվաճված ժողովուրդներ, մասնավորապես քրդերը: Շարժման առաջնորդներից մեկը՝ Ջանփուլատ Օղլին, իր գրաված շրջանները հռչակել էր անկախ և կոչ արել պայքարել Օսմանյան կառավարության դեմ: Շարժումը ծավալվել է Միջագետքում, Միրիայում և Լիբանանում: Երրորդ շրջանը՝ 1622-1628թթ., երբ թուրքական կառավարության դեմ ասպտամբել էր Էրզրումի (Կարին) Աբազա փաշան, որի նպատակն էր բարեփոխումների միջոցով ամրապնդել ֆեոդալների իշխանությունը: Ասպտամբությունը ծավալվել էր Արևմտյան Հայաստանի տարածքում՝ հսկայական վնաս պատճառելով հայերին, քրդերին ու թուրքերին: Ջալալիների շարժումը մի իսկա-

¹ Լ. Բ ա բ ա յ ա ն, Դրվագներ Հայաստանի XIV-XVII դդ. պատմագրության, Եր., 1984, էջ 52:

² Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդապետի Կամախեցոյ կամ Դարանաղցոյ, հրատարակեց Մեսրոպ վարդապետ Նշանեան, Երուսաղէմ, 1915, էջ 76 (այսուհետև՝ Դարանաղցի):

³ Լ. Բ ա բ ա յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 59:

⁴ Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 9, էջ 469:

⁵ Советская историческая энциклопедия, т. 5, стр. 162.

կան պատուհաս էր հատկապես հայերի համար: Ջալալիների հրոսակախմբերը տասնամյակներ շարունակ ամայացրին հայկական քաղաքներն ու գյուղերը, կոտորեցին ու զերեվարեցին հազարավոր մարդկանց: Արդյունքում՝ բազում հայեր հարկադրված հեռացան երկրից:

Ջալալիների ապստամբությունները երկրի ավերվածության, անիշխանության, սանձարձակ կեղեքման ու ճնշման արդյունք էին: Արտադրողական ուժերի անկումը, ենդիչերական կամայականությունների սաստկացումը կենտրոնական իշխանության դեմ ոտքի էին հանում ներքին մահանգների զինվորներին, ուժեղացնում նրանց դասալքումներն ու տրտունջները, հանգամանք, որ իրենց նպատակների համար ճարպկորեն օգտագործում էին կենտրոնական իշխանություններից դժգոհ բանակի միջին օղակի հրամանատարական կազմը և տեղական մանր ֆեոդալները: Այդ ապստամբություններից, որ ուղղված էին սուլթանական ռազմաֆեոդալական դաժան վարչակարգի դեմ, մեծապես տուժում է Արևմտյան Հայաստանի և փոքրասիական մահանգների բնակչությունը և առաջին հերթին հայ գյուղացիությունն ու քաղաքային բնակչությունը:⁶

Գր. Դարանաղցին վշտով է գրում այդ վարչակարգի թողած ծանր հետևանքների մասին: Նա նշում է, որ XVII դարի սկզբում սուլթան Մուհամմադի ժամանակ երկրում վերացել էր դատն ու դատաստանը, տիրում էր կատարյալ անիշխանություն, որից էլ օգտվելով՝ ջալալիները Անատոլիայի երկրամասը ավերակ դարձրին. «Չորս պատուհաս մի զմիտյ զկնի եղեն ի վերայ ամենայն աշխարհացն, սով և մահ եւ սուր և գազանակերություն, որ շատ մարդակերութիւն եղեն»:⁷ Պատմագիրը նշում է, որ սուլթան Մուհամմադի անգործության պատճառով պարսից Շահ Աբաս Առաջինը մեկ տարում բազում քաղաքներ ու գյուղեր գրավեց. «Եւ եղեն իբրև զճկունս մեծամեծք եւ փոքունք, որ զմիմեանս կլանեն... եւ զմիմեանս կու սպառէին առանց օտար թշնամեաց, այլ թշնամիք եղեն առ միմեանս եւ առ ազգայինս իրեանց, եւ այսպէս չարանալով՝ բնաջինջ արարին զամենայն աշխարհն Անատոլու... Բազում աշխարհք անմարդք դարձան, եւ ատերակք բազմացան»:⁸ Ամենայն իրավամբ Դարանաղցին ջալալիներին համարում է գազաններ. «...ի մարդակերպ Ջալալոց գազանաց ժանեացն զերծելոյն»:⁹ Պատմագիրը ցավով ներկայացնում է Հայաստանում ստեղծված ծանր իրավիճակը. «Խուռն ատերակութիւն եղէ ատերական աշխարհին, որ այժմ Անատոլիո կոչեն, ի ջալալոց բորբոքմանէն, մանաւանդ տառապեալ վշտատես ազգացս Հայոց աշխարհին, որ երկու սրոյ միջի գոլով միշտ եւ յանապազ՝ ի պարսից եւ ի թուրքաց, ևս առաւել յայնմ ժամանակին ի ջալալոցն անհանդուրժելի դառնագոյն նեղութեանց վտանգիցն: Եւ այսքան վտանգից միջի լինելով հանապազ, յահ եւ երկիւղ ի դողման եղեալ, ի խարխափել ծառոց տերեւանց՝ ի յայրս եւ ի փապարս լերանց եւ ի ծերպս վիմաց դիմէին փախստեայք, եւ անդ լինէր արհաւիրք ահից ի դողոց եւ յաւազակաց, ոչ թուփ թաքստեան լինէր եւ ոչ վեմ ապաւիճութեան»:¹⁰

XVII դարի սկզբին ջալալիների շարժումը ավելի ու ավելի էր ընդարձակվում, կազմավորվում էին ապստամբական նոր խմբեր, որոնք զինված, հեծյալ ու հետևակ առանձին-առանձին խմբերով ցրվում էին երկրի տարբեր կողմերը ու շարունակում իրենց թալանն ու կողոպուտը, բռնություններն ու բռնաբարությունները:¹¹ Ջալալիների ապստամբություններից հատկապես վտանգավոր էին Կարա Յազիջիի - Դելի Հասանի, ինչպես նաև Կալենդերոլլու գլխավորած շարժումները:¹² Ապստամբները բազմիցս ջախջախում են սուլթանական զորքերին, որոնք ուղարկվում էին ճնշելու զինված շարժումները: Ապստամբության ղեկավարներ էին համարվում հիմնականում ֆեոդալական դասակարգի սիփահիական միջնախավի ներկայացուցիչները: Սուլթանական իշխանության դեմ նրանց բացահայտ ելույթի առիթ ծառայեց սիփահիական հեծելազորի ստուգումը (յոքլաման), որն իրականացվեց 1596թ.: Դրա հետևանքով դասալքության

⁶ Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. IV, Եր., 1972, էջ 110-111:

⁷ Դ ա ր ա ն ա ղ ց ի, էջ 13:

⁸ Նույնը:

⁹ Նույն տեղում, էջ 71:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 125-126:

¹¹ Մ. Ջ ո լ ա լ յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 165:

¹² Մ. Հ ա ս ր ա թ յ ա ն, Թուրքիայի պատմության ուրվագծեր, Եր., 1986, էջ 94:

մեջ մեղադրվեց և իր թիմարից զրկվեց 30 հազար մարդ, որոնք սերում էին հիմնականում կայսրության անատոլիական գավառներից:

Սոցիալական առումով շարժումը միատարր չէր: Ակադեմիկոս Մ. Ջուլայանին իր հայտնի մեմագրության մեջ ներկայացրել է ջալալիների շարժման դասակարգային հենքը և շարժման բնույթը. «ընդհանրապես գյուղերից փախչողներին անվանում էին «չիֆթբոզաններ», այսինքն՝ չիֆթ (հողակտոր - Ա. Գ.) քայքայողներ... Չիֆթբոզանների մի զգալի մասը դառնում էր ուղղակի ճամփա կտրող ավազակ և կատարում ամեն տեսակի հանցագործություններ: Նման մարդկանց անվանում էին լեվենդներ (դատարկապորտ թափառաշրջիկներ - Ա. Գ.): Դրանք դարձել էին մի տակալի պատուհաս ժողովրդի գլխին: Հենց սրանք էլ դարձան ջալալիների ապստամբության հիմնական ուժը: Ամենին էլ պատահական չէ, որ հայ մատենագրության մեջ ջալալիներն անվանվել են «գորայաք լկտիք» «ելուզակք» «գողք, աւազակք» և այլն:¹³

Սակայն ընդունելի է նաև այն տեսակետը, որ շարժման մասնակիցների հիմնական զանգվածը եղել է ծանր հարկերից, տուրքերից ու ֆեոդալական ամեն տեսակ կամայականություններից ծայր աստիճան քայքայված գյուղացիությունը: Բոլորովին այլ հարց է, որ գյուղացիության մի զգալի մասը կազմում էին դեռևս XVI դարի 60-70-ական թթ. ապառասակարգայնացված տարրերը (չիֆթբոզաններ, լեվենդներ), որոնք վերածվել էին ավազակների: Ա. Տվերիտիևի վան ջալալիների շարժման սոցիալական հենքի մասին խոսելիս նշում է դրա տարատեսակ բնույթը՝ հատկապես ընդգծելով այն, որ ջալալիների շարժումն արդյունք էր օսմանյան բռնակալության լծի ահավոր ճնշման և «սուր սոցիալական հակամարտությունների»:¹⁴

Անդրադառնալով 1609թ. Անատոլիայում ջալալիների ապստամբություններին՝ Գր. Դարանաղցին նշում է, որ Մուրադ փաշան, դրանք ճնշելով հանդերձ, ելնելով տերության շահերից՝ նպատակ ուներ նաև նորից շենացնել ամայացած Անատոլիան և սուլթանից հրովարտակ էր ստացել կրկին իրենց նախկին բնակավայրերը վերադարձնել գաղթած հայերին ու թուրքերին, որոնց «...արտաքս արարին եւ հանին ի քաղաքաց եւ ի գեղորէից եւ յազարակաց եւ թողին անխնամա»:¹⁵ Պատմագիրը դառնացած է. «Անդ էր տեսանել զամենայն սիրտ ի տրտմութիւն եւ զաչս յարտատուս եւ զկակամունն մօր և մանկանց»:¹⁶ Ի դեպ հիշատակարանների այն հեղինակները, ովքեր անդրադարձել են ջալալիներին, առանց բացառության գրում են նրանց վայրագությունների, քաղաքների, գյուղերի ու բնակավայրերի ավերման, հրկիզման, կողոպուտի, ժողովրդի բնաջնջման և գերեվարման մասին: Ստ. Թոխաթեցին ջալալիների առաջնորդ Կարա Յազիջիի մասին գրում է. «Նախ էառ զՌիհա քաղաք և տիրեց իւր բոլոր գեղք և մանր քաղաքացն, և զամենեցուն զապրանքն և զմալն առեալ, զոմանս սպանեալ և զտասն տարուն ի վեր եղած զտղաքն գերի առեալ. Եւ տարի մի այլ եկեալ Մալաթիա բնակեալ, և զնոսա այլ թալանեալ և մերկացուցեալ ի հոգևոր և ի մարմնատր բարութեանց»:¹⁷ Հարկ է նշել, որ ծանր էր նաև թուրք բնակչության դրությունը. «Ոչ թէ քրիստոնէից միայն առնէին, մանաւանդ Տաճկաց առաւել անողորմաբար գործ էին զամենայն չարիս»,¹⁸ գրում է Գ. Դարանաղցին: Ա. Մասնեցու և Ա. Դավրիժեցու նման՝ Գր. Դարանաղցին ևս նշել է ջալալի տարրեր խմբավորումների ասպատակությունների ժամանակը և նրանց գործունեության շրջանակները:

Ակադեմիկոս Մ. Ջուլայանի մոտ գտնում ենք Ջանփուլատ օղլի Ալի փաշայի գլխավորած ջալալիների շարժման բնույթի հստակ բնութագրում. 1608-1610թթ. ջալալիների ապստամբությունների համար բնորոշն այն է, որ այդ շարժումները ղեկավարվում են թուրք ֆեոդալների կողմից նվաճված մի շարք ժողովուրդների (սիրիացիներ, լիբանանցիներ, քրդեր և այլն) առաջնորդների կողմից:¹⁹ Հատկապես Ջանփուլատի գլխավորած ապստամբության հիմնական նպատակն է եղել՝ թոթափել թուրք ֆեոդալ-

¹³ Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԷ դար. հ. Ա, 1974, էջ 1:

¹⁴ А. Т в е р и т и н о в а, Восстание Кара-Языджи-Делы Хасана в Турции, М-Л 1946, стр. 59.

¹⁵ Դարանաղցի, էջ 145:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 147:

¹⁷ Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԷ դար, հ. Ա, էջ Ը:

¹⁸ Դարանաղցի, էջ 143:

¹⁹ Մ. Ջ ու լ ա յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 140, 173, 178:

ների ատելի լուծը: Այսքանով էլ այդ շարժումը բնականաբար ունեցել է նաև առաջադիմական բնույթ:

Ջալալիները ժամանակավորապես թուլացրին սուլթանական Թուրքիայի կենտրոնածիզ բռնապետությունը և առժամանակ խափանեցին վերջինիս ծրագրերը արտաքին քաղաքականության ոլորտում: Այդ ամենը տեղի ունեցավ ժողովրդի (հայ, թուրք և այլ) անագորայն տանջանքների և զրկանքների հաշվին: Այնուհանդերձ ջալալիների շարժումը ըստ էության գյուղացիական շարժում չէր, թեև նրա շարժիչ ուժերի մեջ էին մտնում նաև տնտեսապես քայքայված գյուղացիությունը և նրա ապադասակարգայնացված տարրերը:²⁰

Թվարկելով ջալալի ղեկավարների անունները՝ պատմագիրը գրում է. «Սոքա ամենեքեան ջալալիք էին, որք ոչ հնագանդ էին թագաորին, և ոչ ի տեղի ուրեք զկայ առեալ բնակէին, այլ աշխարհաւերք և աշխարհակործանք, և ուր և լսէին զհամբաւ շինութեան, դիմեալ անոր հասանէին, աւարեալ կողոպտէին և զշինուածսն հրդեհեալ այրէին»:²¹ Արժանահիշատակ է նաև այն փաստը, որ ջալալի մի շարք ղեկավարներ, հայցելով սուլթանի ներողամտությունը և կայսրության տարբեր մասերում մի-մի գավառ ստանալով, հաճախ հրաժարվում էին իրենց ապստամբական «գաղափարներից»: Իսկ թե նրանցից յուրաքանչյուրը նոր պաշտոնավայրում ինչպիսի գործունեություն էր ծավալում, այդ մասին ցավով է տեղեկացնում Գր. Դարանաղցին:²²

Ջալալիների շարժման հետևանքներից մեկը եղավ հայ ժողովրդի զանգվածային արտագաղթը մոտակա կամ հեռավոր երկրներ: Սուլթանական Թուրքիան ջալալիներին օգտագործում էր նաև շահական Պարսկաստանի դեմ: Ջալալիների ջոկատները հսկայական նյութական միջոցներ էին օգտագործում: Այսպես, Առաքել Դավրիժեցին, օգտվելով ժամանակակիցներից մեկի տվյալներից, նշում է Կարա Յազիջիի գործի մեկ օրվա ապրուստի հետևյալ ծախսերը. «Եւ ասէին թէ յամենայն ատուր զայս չափ ծախս ունէր, այս է ի մի օրն, զերեսուն մոթ զարի տայր երիվարացն, և այս Սիջազիտաց մոթն է, որ ամէն մոթ՝ երկու հարիւր քսան և չորս լիտրն զայ Հռոմանց լարովն, և չորս հարիւր լիտր հաց, հարիւր և տասն ոչխար, ԼԵ լիտր բրինձ, լիտր իւղ, և Շ դուռուշ ռոճիկ, զի օրն Ռ դուռուշ ծախք ունի ասէին»:²³ Թե ինչքան են ստույգ այս տվյալները դժվար է ասել, սակայն հավաստի է այն, որ մի քանի հազարի հասնող ջալալիների զորքը անհրաժեշտ չափով ապրուստ անշուշտ պետք է ունենար: Հարց է առաջանում. եթե ջալալիները պետական միջոցներից ոչինչ չէին ստանում, ապա որտեղից էին նրանց միջոցները գոյանում: Պարզ է՝ կողոպուտից, բռնագրավումներից և կոտորածներից: Մա թուրք նվաճողներին բնորոշ գործելաոճ էր, որը ժառանգել ու իրագործում էին ջալալիները:

Մանրամասն նկարագրելով ջալալիների շարժման ավերածությունների հետեւվանքները՝ Ա. Դավրիժեցին գրում է. «Եւ ոչ միայն այս Ջալալիքս այսպէս առնէին, գոյին և այլք Ջալալիք՝ ոմանք յուրվք՝ և ոմանք սակաւք, որ ի տեղիս տեղիս զկայ առեալ և որջացեալք էին՝ զայսպիսի գործս գործէին»:²⁴ Պատմագիրը դառնացած նշում է, որ անգամ պակասել է աստծո հանդեպ ունեցած երկյուղը, և ամենուր տիրում է անօրինականություն ու ավերածություն. «... երկիրն անտէր և ամայի էր յաշխարհակալ բռնաւորաց. և ամենայն որ զախորժակս կամաց իւրոց կատարէր»:²⁵

Ա. Դավրիժեցի պատմագիրն ընդհանրապես խիստ բացասաբար է տրամադրված ջալալիների նկատմամբ և այդ շարժումների բնույթն ու էությունը միանշանակ կերպով համարում է «աշխարհաւերք և աշխարհակործանք»:²⁶

²⁰ И. Петрушевски, Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI начале XIX вв., Л., 1949, стр. 328.

²¹ Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Դավրիժեցոյ, Վաղարշապատ, 1896, էջ 87 (այսուհետև՝ Դավրիժեցի):

²² Դ ա ղ ա ղ ի ղ ի, էջ 25, 92, 101:

²³ Դ ա վ ը ի ժ ե ց ի, էջ 632:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 85:

²⁵ Նույնը:

²⁶ Դ ա վ ը ի ժ ե ց ի, էջ 87:

Ջալալիների նման քաղաքականությունը ամենայն հավանականությամբ հետագայում օրինակ հանդիսացավ համիդյան և երիտթուրք ջարդարարների գործունեության համար, որոնք ավելի ուշ բնաջնջման նման եղանակը բարձրացրին պետական քաղաքականության մակարդակի՝ կիրառելով հայ ժողովրդի նկատմամբ:

Ա.Դարանաղցու «Ժամանակագրություն»-ը կարևոր աղբյուր է Թուրքիայի XVII դարի առաջին կեսի, հատկապես 30-ական թվականների ռազմաքաղաքական իրադարձությունների ուսումնասիրության համար: Նկարագրած իրադարձությունները մեծ մասամբ ճշմարտասպառում են, քանզի հեղինակն ականատես է եղել նշված իրադարձություններին, իսկ որոշ դեպքերում էլ գրի է առել ականատեսներից:

ГРИГОР ДАРАНАГЦИ О ДВИЖЕНИИ ДЖАЛАЛИНОВ

___ *Резюме* ___

___ *А. Гаспарян* ___

Григор Даранагци, предтеча возрождения армянской историографии в XVII в., в своей работе представил бурные военно-политические события, происходящие в Западной Армении и Турции. Особенно тщательно представлено движение джалалинов, которое является результатом безвластия и угнетения, царящих в Османской империи в XVII веке. Вследствии восстаний джалалинов, направленных против жестокой султанской военно-феодальной системы, в основном страдает население Западной Армении и малоазиатских губерний. Это движение временно ослабило деспотизм центральной султанской Турции и одновременно сорвало некоторые ее планы внешней политики.